

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ АГРОПРОДОВОЛЬНОГО РИНКУ КРАЇНИ

Н.Й. Басюркіна. Особливості оцінки агропродовольчого ринку країни. Досліджено методику оцінки, яка враховує ринковий потенціал, мінливий стан і інші особливості агропродовольчого ринку. За допомогою методики можливо отримати інтегральну і часткові оцінки стану агропродовольчого ринку.

Н.И. Басюркина. Особенности оценки агропродовольственного рынка страны. Исследована методика оценки, учитывающая рыночный потенциал, состояние изменчивости и другие особенности агропродовольственного рынка. С помощью методики возможно получить интегральную и частичную оценки состояния агропродовольственного рынка.

N.J. Basyurkina. Peculiarities of the country's agrofood market estimation. Investigated are the techniques of evaluation, considering the market potential as well as its variability condition and of the agrofood market features. By the auxiliary of techniques it is possible to obtain both integral and partial estimation of the given market state.

Сучасні процеси, які супроводжують зростання світової торгівлі, тісно пов'язані з міжнародною інтеграцією, спеціалізацією країн і регіонів, зростаючим асортиментом пропозиції, торговими потоками споріднених товарів і розривом між рівнем економічного розвитку країн, який збільшується. Проблематика конкурентоспроможності і ефективності займає одне з центральних місць в економічному аналізі господарської діяльності суб'єктів ринку за кордоном. Перш за все це обумовлено зростанням міжнародної конкуренції протягом декількох останніх десятиліть. Оцінка стану національного товарного ринку складається з внутрішньофірмової ефективності і повинна враховувати наявність порівняльних переваг у виробництві продукції даного виду, які у свою чергу характеризують потенціал зростання ринку, стан інфраструктури, рівень зрілості галузевих інститутів.

Складність дослідження різних аспектів ефективності ринків полягає в необхідності вибору найбільш важливих критеріїв, які відображають поточний рівень розвитку товарного ринку. Актуальність полягає в розробці універсального методичного інструменту, який дозволить органам державного регулювання оперативно реагувати на появу деструктивних чинників, які перешкоджають розвитку ринкових відносин, а компаніям — ухвалювати зважені рішення з питань виходу на ринок або оцінки своїх перспектив.

Особливе значення ці дослідження мають для країн з перехідною економікою, зокрема для України. Спад і структурні зміни промислового і сільськогосподарського виробництва, великий ступінь фізичного зносу основних виробничих фондів, зниження інтелектуального потенціалу, низька частка експорту продукції оброблювальних галузей ведуть до зниження конкурентоспроможності продукції всієї економіки в цілому. У зв'язку з цим, а також внаслідок лібералізації торгівлі питання моніторингу товарних ринків та підвищення ефективності їх функціонування набувають першорядного значення. Внаслідок цього доцільним є аналіз особливостей і методики оцінки стану агропродовольчого ринку країни, який є невід'ємною складовою товарного ринку.

Показовою для оцінки стану товарного ринку є система індикаторів, вживана для аналізу поточного стану агропродовольчого ринку Міністерством сільського господарства США [1]. База даних характеризує попит і пропозицію, структуру і стан в цілому продовольчої системи США. Загальна система індикаторів включає три складові частини:

- продовольчу маркетингову систему або систему транспортування, переробки і реалізації сільськогосподарської продовольчої продукції в агробізнесі;
- індекси споживчих цін і витрат на продовольство;
- індикатори ринку продовольства: ряд цін на продовольство від сільськогосподарської продукції до роздрібної торгівлі.

Разом з тим в даній системі індикаторів не передбачається використання інтегрального показника, який характеризує поточний стан ринку.

Як відомо, структура будь-якого товарного ринку є сукупністю сфер, які беруть участь в просуванні товарної маси від виробників до споживачів [2]. Тому пропонується виділяти дві сфери: “виробництво — реалізація сировини” і “виробництво — реалізація переробленої

продукції”. Сфера оптової і роздрібної торгівлі окремо не виділялася, разом з тим діяльність цієї ланки проявляється в цінах і кількості реалізованої сировини та переробленої продукції.

Для характеристики результатів діяльності у кожній сфері виділено такі показники:

— ефективності виробництва — відношення вартості реалізованої продукції до витрат на її виробництво. Цей показник найцікавіший з погляду оцінки рівня середньої ефективності процесів, які відбуваються у виробничій сфері;

— потенційного зростання національного ринку, розраховується як відношення середньої рентабельності виробництва на ринку даного виду продукції до середньої рентабельності десяти найбільш успішних, тобто найбільших за обсягами продажів компаній. Передбачається, що при розвитку ринку ці два значення вирівнюватимуться головним чином за рахунок укрупнення найбільш ефективних товаровиробників. Компанії з низькою рентабельністю витіснятимуться з ринку або поглинатимуться, відповідно до різниці між середньою і максимальною рентабельністю;

— частка національного виробництва в загальному обсязі пропозиції продукції, характеризує внутрішній попит і пропозицію, а також здатність вітчизняної продукції конкурувати з імпортом на національному і зовнішньому ринках. Разом з показником потенціалу зростання цей показник може використовуватися для кількісної оцінки порівняльних переваг країни у виробництві даного виду продукції. Найбільша величина цього показника після досягнення мінімальної різниці в рентабельності (між середньою ринковою і рентабельністю провідних компаній) характеризує вичерпання можливостей країни у виробництві продукції даного виду, її можна розглядати як верхню межу кількісної оцінки порівняльних переваг країни у виробництві даної продукції.

Наведені показники відображають найбільш істотні аспекти функціонування ринку і змістовно розкривають його стан, при цьому ефект дублювання між показниками мінімальний. Чисельна оцінка кожної з двох сфер в загальному вигляді є добутком цих трьох показників. Чим більше буде величина добутку, тим краще стан товарного ринку. Інтегральна оцінка стану товарного ринку, в свою чергу, складатиметься з оцінок сфер “виробництво — реалізація” і “переробка — реалізація” [3].

Запропонована концепція оцінки стану товарного ринку розглянута на прикладі ринку агропродовольчої продукції, який включає сфери сільського господарства, тобто “виробництво — реалізація сировини”, та її переробки, тобто “виробництво — реалізація переробленої продукції”. Для кожної сфери уточнено порядок розрахунку і дано економічну інтерпретацію кожному з трьох показників. Інтегральна оцінка стану агропродовольчого ринку складається з оцінок, виконаних для сільського господарства і переробки — реалізації. Для відображення стану агропродовольчого ринку у формалізованому вигляді, уявляється доцільним:

— визначити характеристики двох секторів: сільського господарства і переробки — реалізації, які за умови їх вираженої односторонньої залежності могли б відображати динаміку всієї системи в цілому. Здається, що таким показником є відношення середніх величин рентабельності в сільському господарстві і сфері переробки. Відношення відображає наявність або відсутність цінового тиску на сільськогосподарських товаровиробників з боку більш організованих партнерів з третьої сфери АПК, — так прийнято називати сферу переробки і реалізації в агропромисловому комплексі; у цю сферу також входять процеси зберігання і транспортування. Як відомо, сільське господарство є у меншій мірі монополізованою сферою, ніж взаємопов’язані з ним галузі АПК, в яких переважають великі структури олігополістичного типу. Внаслідок цього сільськогосподарські підприємства, пропонуючи власну продукцію, у ряді випадків можуть відчувати ціновий диктат. Підвищення рентабельності сільськогосподарської продукції стосовно рентабельності підприємств третьої сфери АПК свідчить про зниження тиску такого роду, формування міжгалузевого балансу на ефективному рівні, підвищення функціональності всієї системи в цілому;

— визначити найбільш вірогідні місця втрати економічної ефективності в умовах міжгалузевої взаємодії. Найбільш “вужьким” місцем в концепції рівнозначного положення секторів сільського господарства і переробки — торгівлі в контексті оцінки стану всього ринку є використання у сфері переробки імпортової сировини. В результаті переважного використання імпортової сировини високі оцінки агропродовольчого ринку в цілому можуть бути отримані виключно за рахунок зростання виробництва переробленої продукції на основі імпортних поставок. Разом з тим цілком допустима ситуація, коли сільське господарство окремої країни вичерпало свої можливості у виробництві даного виду продукції, яка є сировиною для переробних підприємств, наприклад, внаслідок повного використання площ для засіву в тих природно-кліматичних зонах, які могли б бути придатними. В цьому випадку імпортна сировина, безумовно, необхідна для повноцінного задоволення внутрішнього попиту.

Виходом для обох випадків буде використання коефіцієнта, який характеризує потенціал зростання на даному ринку продукції сільського господарства. За наявності потенціалу

внутрішнього зростання коефіцієнт занижуватиме результат оцінки саме використання імпортової сировини, причому в прямій залежності від міри розвитку внутрішнього ринку; за відсутності перспектив у підвищенні виробництва даного виду продукції коефіцієнт не зможе вплинути на оцінку. З урахуванням розглянутих аспектів доцільно зробити інтегральну оцінку стану агропродовольчого ринку, а на наступному етапі — обґрунтувати кількісні обмеження, відповідно певному якісному критерію оцінки. Для оцінки стану агропродовольчого ринку пропонується використовувати якісні характеристики:

Для оцінки стану сектора сільського господарства передбачається, що задовільний стан характеризується, принаймні, беззбитковістю виробництва, а чистий доход обмежується 15 %.

Задовільному стану відповідає не більше ніж чотирикратний і не менш ніж подвійний відрив десяти провідних компаній від основної маси товаровиробників у величині рентабельності.

Особливе місце в системі задоволення споживчого попиту на агропродовольчу продукцію займає принцип продовольчої безпеки країни або переважне забезпечення населення окремими видами продовольства з власних джерел. Величина, яка підпадає під обмеження щодо продовольчої безпеки безвідносно до виду продукції, включає, по-перше, продукти, які надходять до торгівлі без переробки, якщо кінцевий споживач здатний використовувати їх саме в тому вигляді, в якому він їх отримує з сфери первинного виробництва; по-друге — перероблену продукцію, яка надходить до торгівлі.

Існує ряд точок зору на предмет кількісної оцінки допустимої величини власної продукції в загальному обсязі її пропозиції. В сільському господарстві мінімальним обмеженням з продовольчої безпеки головним чином прийнято вважати 60 % наявності вітчизняної продукції в загальному обсязі споживання, якщо у виробництві цього виду продукції країна має порівняльні переваги. Задовільний стан самозабезпечення даним видом продукції знаходиться в межах від 0,6 до 0,75. Ця величина часто приводиться як деяке некритичне обмеження [3].

Можна погодитися з думкою економістів, які пропонують використовувати обмеження щодо продукції сільського господарства за вирахуванням тієї частини, яка йде на переробку, і переробної галузі [3, 4]. Це необхідно оскільки, з одного боку, передбачається розділити оцінки стану певного сегмента ринку в сільському господарстві і в сфері переробки, з іншого — існує прямий взаємозв'язок між мінімальними обмеженнями у виробництві сільськогосподарської продукції і аналогічними обмеженнями у сфері переробки за умови, що немає значного експорту сировини. Для розрахунку інтегральної оцінки необхідно визначити співвідношення, яке також характеризує потенціал зростання вітчизняного виробництва даної продукції.

Необхідно звернути увагу на те, що діяльність переробного сектора як самостійної сфери виробництва повинна оцінюватися безвідносно до джерела походження сировини. Разом з тим оцінка агропродовольчого ринку має комплексний характер і повинна враховувати взаємозв'язки сфери переробки з сільським господарством. Тому доцільно враховувати коефіцієнти, які знижують інтегральну оцінку за умови того, що недовикористані можливості вітчизняного виробництва, і навпаки [5]. Оцінку стану агропродовольчого ринку проведено на прикладі зернового ринку за 2003...2007 рр. Для сільського господарства отримано стабільний ряд задовільних оцінок, які мають тенденцію до зростання. Оцінки сфери переробки також характеризують задовільну стійкість в цей період. Сектор ринку агропродовольчої продукції в цілому зазнав станів підйому в 2003...2004 рр. і спаду в 2005...2007 рр. Чинники, які змогли в такій значній мірі вплинути на результат, або, можливо, їх несприятливе поєднання, такі:

— великий урожай зерна, зокрема пшениці, привів до різкого збільшення пропозиції на ринку. За відсутності дієвої ринкової інфраструктури і ефективних заходів державного регулювання внутрішнього попиту і пропозиції це викликало значне зниження відпускних цін у сільських товаровиробників. Падіння відпускних цін багато в чому сприяло різкому зниженню рентабельності зернового виробництва. Рентабельність скоротилася майже удвічі по відношенню до середньої величини за попередні три роки: з 46 до 23 %. Відношення вартості реалізованої продукції до витрат скоротилося на третину середнього значення за 2005...2007 рр. і досягло мінімальної відмітки — 1,09. Не дивлячись на використання поправочного коефіцієнта, повною мірою компенсувати дію кон'юнктурних ефектів на показники рентабельності досить складно;

— відтік значних обсягів зерна за рубіж низив навантаження на переробні підприємства. В результаті обсяг переробки з вітчизняної сировини скоротився майже на третину середньої величини за 2005...2007 рр. Цей аспект також можна розцінювати як зниження ефективності ринку, оскільки зовнішня кон'юнктура стала переважаючим чинником по відношенню до вимог внутрішнього попиту.

Проблема полягає не в тому, як виробити сільськогосподарську продукцію, а в тому, як нею розпорядитися після збору урожаю, чи є всі необхідні умови для того, щоб готова продукція змогла оперативним чином надходити на ринок і бути затребуваною за прийнятними цінами. Очевидно,

проблема полягає в нерозвиненій ринковій інфраструктурі, частково в неналагодженому механізмі державних закупівель, і вимагає швидкого розв'язання.

Обґрунтовано, що викладена методика оцінки стану національного агропродовольчого ринку дозволяє врахувати найбільш істотні аспекти функціонування товарних ринків: ефекти нерівноважного стану ринку, потенційні перспективи зростання, порівняльні переваги у виробництві певних видів продукції та ін. Крім того, є можливість отримати інтегральну оцінку, а також часткові оцінки стану сфер сільського господарства, переробки і реалізації.

Отримані результати, як показала експериментальна перевірка, відображають реальні тенденції, які мають місце у сфері виробництва, переробки і торгівлі.

Важливо, що основні принципи і показники, використані для оцінки секторів агропродовольчого ринку, можливо, з неістотними поправками можуть бути використані для оцінки стану інших товарних ринків.

Література

1. Food Market Indicators [Електронний ресурс] / Economic Research Service. — <http://www.ers.usda.gov/Data/FoodMarketIndicators/>. — 21.05.2009.
2. Басюркіна, Н.Й. Особливості агропромислової інтеграції в умовах трансформації економіки (на прикладі плодоовочеконсервної галузі) / Н.Й. Басюркіна // Південноукр. правничий часопис: наук. журн. — Одеса, 2007. — № 3. — С. 84 — 89.
3. Проблемы конкурентоспособности агропродовольственного комплекса РФ и факторы ее повышения / Э.Н. Крылатых, К.Г. Бородин, В.Д. Гончаров и др. // Сб. науч. тр. / ВИАПИ им. А.А. Никонова. — М., 2008. — Вып. 28. — С. 270 — 291.
4. Крылатых, Э.Н. Государственное регулирование сельского хозяйства: концепции, механизмы, эффективность / Э.Н. Крылатых, К.Г. Бородин. — М.: Энцикл. рос. деревень, ВИАПИ им. А.А. Никонова, 2005. — 356 с.
5. Осіпов, П.В. Інтегральний виробничий потенціал харчової промисловості / П.В. Осіпов. — Одеса: Ін-т проблем ринку й екон.-екол. дослідж. НАН України, 2004. — 289 с.

Рецензент д-р екон. наук, проф. Одес. акад. харчових технологій Осіпов П.В.

Надійшла до редакції 5 жовтня 2009 р.